

Regional təhlükəsizlik Azərbaycan multilateralizmi kontekstində

VI MƏQALƏ

II Dünya müharibəsi və II Qarabağ savaşı

Azərbaycan çox həssas və tarixən mürəkkəb və bir neçə güclü dövlətin rəqabət məkanı olan Cənubi Qafqaz dövləti kimi uğurlu multilateral model müəyyən edə bilməmişdir. Əvvəlki məqalələrdə vurğuladığımız kimi, onun bir sıra müəyyənedici faktoru olmuşdur. Bu sırada enerji strategiyası və onun ilk layihəsi olan "Əsrin müqaviləsi", düzgün milli ideyanın müəyyənlişməsi, daxili "multilateralizm" (multikulturalizm – azərbaycançılıq + sosial-hüquqi dövlət), əməkdaşlıq formatlarının qarşılıqlı əlaqəsi, milli-regional-regionlararası miqyaslarda faydalı əməkdaşlığın milli təhlükəsizliklə üzvi bağlanması, geniş geosiyasi məkanda konstruktiv fəaliyyət (həm ayrıca müstəqil dövlət, həm də regional təşkilatlanma çərçivəsində) xüsusi rol oynamışdır.

Son illər bu proses özünün yeni keyfiyyət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Onun başlıca təkanverici və istiqamətverici faktoru isə II Qarabağ savaşındakı möhtəşəm Qələbə olmuşdur. Məhz bu hadisə həm Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi vacib geosiyasi mövqeyə çıxarmış, həm də Cənubi Qafqazın geosiyasi anatomiyasını yeniləmişdir. Bunun əsas əlaməti isə faktiki olaraq postmüharibə dövrünün başlamasıdır.

Deməli, Azərbaycan multilaterallığının reallığı, işlək olması və müsbət nəticələr verməsi prosesində II Qarabağ savaşının ayrıca yeri və rolu vardır. Bu hadisə Azərbaycanda və xaricdə siyasi, elm və KİV dairələrində müxtəlif aspektlərdən araşdırılır. Müşahidələr göstərir ki, dünya miqyasında II Qarabağ savaşının geosiyasi, siyasi, energetik, iqtisadi, hərbi, təhlükəsizlik və çoxaspektli əlaqələrin inkişafı baxımından əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır.

Əlbəttə, 44 gün davam edən ərazi bütövlüyünü bərpa etmə əməliyyatının global miqyasda bu dərəcədə güclü təsirə malik olması sadə izah oluna bilən məsələ deyildir. Deyək ki, II Dünya müharibəsi dünyanın ən güclü dövlətlərini də əhatə edirdi və o bitəndən sonra dünyanın geosiyasi siması dəyişdi. Və yaxud sovetlərin dağılması ilə eyni zamanda, bir neçə dövlət müstəqil oldu və bununla dünyanın geosiyasi dinamikası ciddi yeniləşməyə məruz qaldı.

Miqyaslarındakı fərqə baxmayaraq, II Dünya müharibəsi ilə II Qarabağ savaşının hərbi hadisə kimi məqsədi oxşardır – hər iki müharibə ərazilərin işğaldan azad olunması uğrunda aparılmışdır. II Dünya müharibəsi SSRİ və Avropanı faşizm işğalından xilas etdi. II Qarabağ savaşı Azərbaycanın Qarabağ bölgəsini erməni işğalından qurtardı. Ancaq II Qarabağ savaşında Ermənistanın arxasında dünyanın bir sıra güclü dövlətləri də dayanmışdılar və bu mənada genişmiqyaslı idi. Ermənistanı dəstək kimi, həmin savaşa Rusiya, Almaniya, Fransa, İran, ABŞ və digər dövlətlər müxtəlif aspektlərdə feili olaraq qatılmışdılar. Azərbaycana siyasi, mənəvi, diplomatik və geosiyasi dəstəyi Türkiyə, Pakistan və İsrail verirdi. Yəni II Dünya müharibəsi miqyasında olmasa da, müəyyən mənada II Qarabağ savaşı global gücləri cəlb etmişdi.

Bundan başqa, II Qarabağ savaşının geosiyasi, energetik, geoiqtisadi və təhlükəsizlik təsirləri bütün dünyada hiss olundu. Buna görə də II Qarabağ savaşı da və onun nəticələri hələ uzun müddət fəlsəfi və siyasi-nəzəri tədqiqatların aktual mövzularından olacaqdır. Biz indi bu müharibənin Azərbaycan multilaterallığına verdiyi töhfəni fəlsəfəsi üzərində dayanacağıq.

Ərazi bütövlüyü və suverenlik multilateral faktorlar kimi

Müstəqil dövlətin real olaraq multilateral siyasət yeritməsi üçün hər şeydən öncə, buna resurları olmalıdır. O sırada

müasir dövlətçilikdə ərazi bütövlüyü və suverenlik ön plandadır. Çünki multilaterallıq çoxaspektli və faydalı beynəlxalq əlaqələri nəzərdə tutursa, təşəbbüskar həqiqi anlamda müstəqilliyin bütün kriteriyalarına cavab verən və konkret gücü olan dövlət olmalıdır. 2020-ci ilin sentyabrına qədər Azərbaycanın torpaqları işğal altında olduğundan regional və global miqyasda onun nəticəverici çoxaspektli əlaqələr qura bilmək qüdrətində olmasına əminlik yox idi.

Daha doğrusu, rəsmi Bakının müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirdiyi uğurlu layihələrin beynəlxalq miqyasda etibarlılıq və qətiyyətli təsdiqi gərək idi. Yəni dövlətlər əmin olmalı idilər ki, bu qədər uğurlar əldə edən bir Cənubi Qafqaz ölkəsi regional və global sülh, əməkdaşlıq və təhlükəsizliyə təsirli dəstək verəcək. Bundan başqa, həmin dövlət bütün bu geosiyasi-təhlükəsizlik xarakterli mənzərənin yaradıcısı və təminatçısı olacaq! Məhz bu mənada ərazi bütövlüyü və tam suverenlik həlledici multilateral faktorlar rolunu oynadılar!

Asiya multilaterallığından Azərbaycan nümunəsinin başlıca fərqi bundan ibarətdir. Azərbaycan II Qarabağ savaşında ərazisini işğalçıdan təmizləməklə sərbəst etdi ki, regionda sülhü, ədaləti və təhlükəsizliyi təmin etməyə qadirdir. Bura təbii ki, iqtisadi, energetik, nəqliyyat, loqistika üzrə əməkdaşlıq təminatı da daxildir. Müharibənin gedişi zamanında belə, Azərbaycan Prezidenti müxtəlif əməkdaşlıqların perspektivini izah edirdi və aparılan hərbi əməliyyatların əsl amacının həmin istiqamədə imkanlara yol açılmasından ibarət olduğunu vurğulayırdı. Bununla da II Qarabağ savaşı başa çatanda artıq dünya dövlətləri Azərbaycanın real multilateral fəaliyyət göstərə biləcəyinə əmin oldular. Həm də həmin müddətdə Azərbaycanın müxtəlif əməkdaşlıq formatları və layihələri bir an olsa belə dayanmadı, işlək oldu.

Bu prosesə ən çox müqavimət göstərməyə çalışan Qərbi inkişaf etmiş dövlətləri oldular. Onlar inkarçılıqdan təzyiqlər mərhələsinə keçməyə cəhd etdilər. Yəni faktiki olaraq Azərbaycan həm işğalçı ilə hərbi meydanında savaşırdı, həm də multilateral fəaliyyətin əsl istiqaməti olan Qərbi dövlətləri isə informasiya mücadiləsi verərək, baş verənləri bütövlükdə dünyanın xeyrinə olduğuna inandırmağa çalışırdı. Əlbəttə, bu, Azərbaycan Prezidenti üçün asan mübarizə deyildi. Lakin İlham Əliyev məhərdətlə bu vəzifənin öhdəsindən gəldi və bununla obrazlı desək, həm də Azərbaycanın çoxaspektli beynəlxalq əməkdaşlıq kursunu xilas etdi. Çünki Azərbaycan heç bir Avropa ölkəsi ilə tənqidə baxmayaraq, əməkdaşlığı dayandırmadı. Yalnız Fransa müharibədən sonra çox canfəşanlıq etdiyindən onunla sət danişıldı. Bunun fonunda ABŞ və Avropadan olan əsassız ittihamlara görə rəsmi Bakı seçdiyi əməkdaşlıq və multilaterallıq yolundan dönmədi. Bu da liderdən güclü zəka və siyasi iradə tələb edirdi. Hadisələri strateji olaraq düzgün proqnozlaşdırmaq qabiliyyəti lazım idi.

Belə çıxır ki, geniş anlamda Azərbaycan multilaterallıq kursu II Qarabağ savaşında yeni bir ciddi sınaqdan keçmişdir. Sonrakı proseslər göstərdi ki, məsələ bununla bitməmişdir. Çünki postmüharibə mərhələsində fərqli formada Azərbaycanın fəaliyyətinə kölgə salmağa çalışanlar dinc durmadılar. Bəlkə də müharibə dövrü qədər postmüharibə dövrü üçün çoxtərəfli əlaqələrin inkişafı əhəmiyyətlidir. Çünki postmüharibə dövrü o zaman tam səmərəlidir ki, keyfiyyətə yeni geosiyasi nizam yaranması istiqamətində ardıcıl fəaliyyət olur. Bu baxımdan Azərbaycan multilateralizminin postmüharibə mərhələsi ayrıca əhəmiyyət daşıyır.

Postmüharibə mərhələsində multilaterallıq

Əgər Ermənistanla birbaşa hərbi meydanında savaşa zamanla böyük dövlətlər gizli formada və çox da geniş olmayan miqyasda təcavüzkar dəstək verirdilərsə, postmüharibə mərhələsində situasiya köklü olaraq dəyişdi. Belə ki, bir sıra güclü

dövlətlər açıq şəkildə və tənqidəçi formada Azərbaycanın qarşısını kəsməyə girişdilər. Fransanın canfəşanlıqını yuxarıda vurğulamışıq.

Bundan başqa, ABŞ, Almaniya, İran, Hindistan və digər böyük dövlətlər hiyləgər formada və diplomatik üsullarla rəsmi Bakının haqsız olduğu görüntüsünü yaratmağa başladılar. Onlar bu mübarizəyə özlərindən razı və Azərbaycandan qat-qat güclü dövlət olmalarına tam əminliklə başladılar. Buna görə də işğalçı Ermənistanı böyük vədlər verməklə Azərbaycana barmaq silkeləməyi uyğunlaşdırdılar.

Xüsusilə İran sərhədlərimizin yaxınlığına hərbi texnika yığır və təlimlər keçirirdi. Fransa və Almaniya isə avropasayağı "sülhpərvər" kimi "mülki missiya", "insan haqları", "kommunikasiyaların açılması", "ermənilərin sərbəst gediş-gəlişləri"nin təmini, "humanitarlıq" və s. kimi təmtəraqlı cümlələr qururdular. Onlara elə gəlirdi ki, Azərbaycan bu cür böhtanlara baş əyəcək və təzyiqlər qarşısında mövqeyindən çəkəcək. Lakin Azərbaycan Qarabağda təbii resurslardan qanunsuz və ekoloji qaydalara əməl etmədən istismarla məşğul olanları ifşa edəndə anladılar ki, yanlışmışlar. Azərbaycan uzun sürən mübarizədə bu məsələdən də qalib ayrıldı. Paralel olaraq, digər istiqamətlərdə uğurlu proseslər gəldi.

Azərbaycan qısa müddətdə – bir sutkada, ərazisini işğalçılardan təmizlədi və tam suverenliyə qovuşdu. Bu hadisə multilaterallıqda tarixi dönüş nöqtəsi idi. İlk dəfə anladılar ki, Azərbaycanla siyasi-diplomatik sferada da bacara bilmirlər. Prezident İlham Əliyev tam haqlı və çox güclüdür. Çox maraqlıdır ki, Azərbaycan Avropadan təzyiqlər gördəndə də enerji, nəqliyyat və logistika istiqamətlərində AI ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirdi. Bu, əsl multilateral yanaşma idi. Azərbaycan tam əmindir ki, yalnız qarşılıqlı faydalı "qazan-qazan" prinsipi real olaraq sülh, barış, əməkdaşlıq və təhlükəsizlik yarada bilər. İlham Əliyev bu məsələdə də haqlı çıxdı və qalib gəldi!

Yekun

Əslində, multilaterallığın yekunu yoxdur – o, davamlı prosesdir. Biz burada II Qarabağ savaşı ilə postmüharibə dövrünün Azərbaycanın multilateral xarici siyasət kursunun iki mühüm faktoru olması ilə bağlı sübutlarımızın yekunundan bəhs edirik. Və təhlilin başlıca tezisində gəlib çıxırıq. Yəni Azərbaycan multilateral xəttinin uğurlu olmasında II Qarabağ savaşı ilə postmüharibə dövrünün geosiyasi, siyasi, hərbi və ideoloji ruhunun vəhdət təşkil etməsi xüsusi rol oynamışdır. Bu uğur başqa regionlarda kimsəyə müyəssər olmamışdır. O cümlədən, Asiya multilateralizminin ən zəif cəhəti məhz bu kimi faktorlara bağlıdır.

Azərbaycan Prezidenti beynəlxalq əlaqələrin çox geniş spektri üzrə real multilateral xətti davam etdirir. Eyni zamanda, rəsmi Bakı bu prosesi daha geniş geosiyasi məkanda həyata keçirmək mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Onun başlıca əlaməti Azərbaycanın TDT və Qoşulmaməli Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi geosiyasi oyunçu olaraq regional, regionlararası və global miqyaslarda sinxron aktivlik göstərməsindədir. Tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazın lideri kimi global miqyasda təsiri olan güclü oyunçu statusuna yüksəlmişdir. ABŞ Prezidenti C.Baydenin Azərbaycan Prezidentinə ünvanladığı məktubda dünya miqyasında təsiri olan tezislər ifadə etməsi bunu sübut edən faktlardandır. C.Bayden inanır ki, Azərbaycan – Ermənistan sülh müqaviləsi imzalanandan sonra həm Cənubi Qafqazın geosiyasi siması dəyişəcək, həm də Azərbaycanın regionda rolu daha əhəmiyyətli olacaqdır.

Həqiqətdir! İndi etiraf edirlərsə, bu da başadüşüləndir. Çünki Azərbaycanın regionun tarixini dəyişdiyini üsullarla qəbul edəceklər!

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru